

Prasa w Imperium Osmańskim w XIX i początkach XX wieku

Beata Chmielowska (Uniwersytet Warszawski)

Wprowadzenie

W drugiej połowie XIX i na początku XX wieku świat prasy w Imperium Osmańskim miał wielojęzyczny i wielowyznaniowy charakter. Obok tytułów osmańskich ukazywały się pisma francuskojęzyczne, ormiańskie, greckie i judeo-hispańskie, co odzwierciedlało strukturę społeczną i kulturową późnego imperium. To właśnie tam, pomiędzy Salonikami, Smyrną a Konstantynopolem, ścierały się różne języki, lojalności i wyobrażenia o przyszłości imperium¹. Prasa była nie tylko areną debaty publicznej, ale miejscem, gdzie kształtowały się pojęcia nowoczesności, praw obywatelskich, reformy państwa i edukacji powszechnej².

Osmańska prasa była zjawiskiem wyjątkowym na tle epoki. Tworzyli ją ludzie różnych wyznań, narodowości i języków: Turcy, Ormianie, Grecy, Żydzi, Arabowie, Kurdowie, ale też Francuzi, Austriacy i Polacy. Wielonarodowościowy charakter tej prasy był odzwierciedleniem szerszej struktury demograficznej imperium³, które przez większość XIX wieku pozostawało monarchią absolutną. Wolność słowa była tam ograniczana, ale zarazem stale negocjowana, zarówno przez cenzorów, jak i przez samych autorów⁴. Pisanie w takim systemie wymagało odwagi i zręczności.

Jak zatem wyglądały narodziny tego środowiska medialnego, od pierwszych gazet wydawanych przez ambasady europejskie⁵, przez pionierskie inicjatywy Agaha Efendiego, Şinasiego i Namika Kemala⁶, po rozwój prasy w okresie Tanzimatu, okresów konstytucyjnych i rewolucji młodotureckiej?

Odpowiedź na to pytanie to nie tylko przywołanie dat i tytułów, ale ukazanie logiki rozwoju tej prasy, która rozrastała się między modernizacją, represją, edukacją, propagandą, otwartością i nasilającymi się tendencjami narodowymi. Ważne miejsce w tej narracji zajmuje temat prasy wielojęzycznej, której obecność w Stambule była zjawiskiem codziennym. Jak pokazują zestawienia statystyczne z końca XIX wieku, w samym tylko Stambule ukazywały się dziesiątki tytułów gazet i czasopism wydawanych w wielu językach⁷. Była to prasa o różnym zasięgu, od lokalnych biuletynów wspólnotowych po gazety o ambicjach politycznych i międzynarodowych. Obok oficjalnego *Takvîm-i Vekâyi* ukazywały się takie tytuły jak

¹ J. Strauss, *Linguistic diversity and everyday life in the Ottoman cities of the Eastern Mediterranean and the Balkans (late 19th-early 20th century)*, The History of the Family 16, nr. 2 (2011), s. 126-141.

² Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1962, rozdz. VIII: *Şinasi: the Birth of Public Opinion*, 252-275; B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford: Oxford University Press, 1968, rozdz. IV: *The Ottoman Reform 75-128* oraz rozdz. V: *The Seeds of Revolution*, od s. 129-174.

³ S. J. Shaw, E. Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 2: *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977, s. 48-65.

⁴ B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford: Oxford University Press, 1968, rozdz. III: *The Impact of the West*, s. 40-74.

⁵ R. Clogg, *A further note on the French Newspapers of Istanbul during the Revolutionary Period (1795-97)*, Belleten, 39/155 (1975), s. 483-492.

⁶ Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1962, rozdz. II: *The Young Ottomans*, s. 10-80.

⁷ *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, sene 1312 [1895], İstanbul: Matbaa-i Âmire, 13.

Stamboul, Journal de Constantinople, Cerîde-i Havâdis czy *Masis*. Niezwykle ciekawe były transformacje ideowe, jakie dokonały się w myśleniu o prasie, od traktowania jej jako instrumentu władzy do postrzegania jej jako ważnego narzędzia opinii publicznej⁸. Czołowymi redaktorami i eseistami tamtego okresu byli Ziya Paşa, Namık Kemal, Şinasi i Ebüzziya Tevfik, których działalność wpisuje się w szerszy kontekst literatury osmańskiej okresu reform⁹, ale też mniej znani autorzy publikujący pod pseudonimami w gazetach francuskojęzycznych i emigracyjnych.

Celem artykułu jest pokazanie, że historia prasy nie opowiada tylko o instytucjach medialnych, ale o komunikacji, kształtowaniu opinii publicznej i pamięci. Taka perspektywa pozwala lepiej zrozumieć epokę i siłę głosu publicystów w czasach, gdy słowo drukowane stawało się ważnym elementem debaty i przemiany społeczno-politycznej.

Imperium Osmańskie przed okresem Wielkich Reform (Tanzimat)

Na przełomie XVIII i XIX wieku Imperium Osmańskie, niegdyś jedno z najpotężniejszych państw świata islamu i regionu śródziemnomorskiego, zaczęło stopniowo tracić na znaczeniu wobec rosnącej potęgi państw europejskich. Utrata części terytoriów, słabnąca armia, kryzys administracji i narastające problemy wewnętrzne obnażyły głęboki kryzys państwa. I choć Imperium Osmańskie nadal obejmowało rozległe terytorium, rozciągające się od Bałkanów po Mezopotamię, od Arabii po Afrykę Północną, to wewnętrzna struktura zaczęła utrudniać zarządzanie tak zróżnicowanym obszarem.

Wielonarodowościowy i wielowyznaniowy charakter imperium, który wcześniej stanowił jedną z podstaw jego trwałości, z czasem stawał się rosnącym źródłem napięć społecznych i problemów administracyjnych. Mieszkańcy imperium należeli do różnych wspólnot religijnych, przede wszystkim muzułmańskich, chrześcijańskich i żydowskich. Choć system milletów oparty na autonomii wspólnot wyznaniowych, przez długi czas funkcjonował względnie sprawnie, w dobie nowoczesnych przemian powoli ujawniał swoje ograniczenia¹⁰. Kryzys pogłębiały również niepowodzenia militarne. Klęski w wojnach z Austrią, Rosją i Persją, w tym przegrana wojna z Rosją w latach 1768-1774, zakończona traktatem w Küçük Kaynarca, dobitnie pokazały zacofanie technologiczne i organizacyjne armii osmańskiej. Traktat ten ponadto wzmocnił pozycję Rosji wobec Imperium Osmańskiego i w praktyce ułatwił jej późniejsze ingerowanie w sprawy prawosławnych poddanych sułtana. Podobną wymowę miała kampania Napoleona w Egipcie¹¹. Władcy imperium zaczęli dostrzegać potrzebę modernizacji państwa.

Jednym z pierwszych sułtanów, który próbował przeprowadzić reformy strukturalne, był Selim III (panujący w latach 1789-1807), inicjator tzw. reformy Nizam-i Cedid (Nowy Porządek). Pragnął on zreorganizować armię na wzór europejski, ograniczyć wpływy janczarów i usprawnić aparat państwowy. Dążył do unowo-

⁸ Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1962, rozdz. VIII: *Şinasi: the Birth of Public Opinion*, s. 252-275.

⁹ S. Płaskowicka-Rymkiewicz, M. Borzęcka, M. Łabęcka-Koecherowa, *Historia literatury tureckiej*. Zarys, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971, rozdz. III: *Literatura okresu reform*.

¹⁰ B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford: Oxford University Press, 1968), rozdz. IV: *The Ottoman Reform*, s. 75-128.

¹¹ S. J. Shaw, E. Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 1: *Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976, s. 253-270.

czeństwa szkolnictwa wojskowego oraz reform skarbowych i dyplomatycznych. Jednak mimo dobrych intencji jego działania zakończyły się niepowodzeniem. Selim III został obalony w 1807 roku, co pokazało, jak silny był opór tradycyjnych struktur wojskowych i politycznych wobec prób modernizacji¹². Dopiero jego następca, sułtan Mahmud II, panujący w latach 1808-1839, zdołał bardziej zdecydowanie zmierzyć się z janczarami, rozwiązując ich korpus w 1826 roku, w wydarzeniu znanym jako Vak'a-i Hayriyye¹³. Ten przełom otworzył drogę do dalszych reform wojskowych, administracyjnych i centralizacyjnych, które wyznaczyły nowy etap w dziejach późnego Imperium Osmańskiego.

Z perspektywy społecznej czas przed okresem Tanzimatu był również okresem narastających napięć między centrum a prowincjami. W wielu regionach wpływy zyskiwali lokalni notable, a władzy centralnej trudniej było kontrolować rozległe terytorium państwa. Pogłębiające się kryzysy wewnętrzne sprzyjały niepokojom oraz buntom. Równocześnie wśród części wspólnot chrześcijańskich, zwłaszcza Greków i Serbów, nasilały się ruchy narodowe inspirowane także ideami płynącymi z Europy.

W tym właśnie okresie Imperium Osmańskie zostało skonfrontowane nie tylko z potęgą militarną Europy, ale również z nowymi ideami, takimi jak konstytucjonalizm, reforma prawa, nowoczesna edukacja i rozwój opinii publicznej. Stopniowo słabły dawne formy lojalności wobec sułtana, ustępując miejsca nowoczesnemu pojmowaniu państwa, społeczeństwa i przynależności politycznej¹⁴.

W przygotowaniu intelektualnym do Tanzimatu istotną rolę odegrali także osmańscy dyplomaci i urzędnicy, którzy zetknęli się z zachodnim modelem państwa podczas misji dyplomatycznych w Londynie, Paryżu i Wiedniu. To właśnie oni, przede wszystkim Mustafa Reşid Paşa, a następnie Âlî Paşa i Fuad Paşa, kształtowali nową wizję państwowości¹⁵. W późniejszym okresie na znaczeniu zyskał również Midhat Paşa, związany już z ruchem konstytucyjnym. Ich działania zapowiadały zmianę nie tylko w strukturze administracyjnej, ale także w sposobie myślenia o roli opinii publicznej i komunikacji w życiu państwa. Zarówno w oficjalnych dokumentach sułtańskich, jak i w korespondencji europejskich dyptomatów, pojawiały się wezwania do reform. Coraz śmieiej mówiono, że bez nich Imperium czeka upadek, a reformy bez poparcia społeczeństwa będą trudne do przeprowadzenia. W tym sensie narodziny prasy osmańskiej, opisane w dalszej części artykułu, były logiczną konsekwencją szerszego procesu modernizacji i kształtowania nowoczesnej sfery publicznej.

Początki prasy osmańskiej i pierwsze publikacje (1795-1840)

Początki prasy osmańskiej sięgają końca XVIII wieku i są nierozzerwalnie związane z działalnością zagranicznych przedstawicielstw dyplomatycznych oraz próbami

¹² S. J. Shaw, E. Kural Shaw, *History...* vol. 1, s. 253-270.

¹³ S. J. Shaw, E. Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 2: *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977, s. 19-22.

¹⁴ Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1962) rozdz.: IV *Turkish Political Elites in the Nineteenth Century*, s. 107-132.

¹⁵ Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1962, s. 107-132; R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963, s. 35-70.

modernizacji Imperium Osmańskiego w duchu zachodnioeuropejskim. W istocie pierwsze gazety wydawane na ziemiach osmańskich nie powstały z inicjatywy władzy centralnej, lecz były efektem działań ambasad europejskich, zwłaszcza francuskiej, mających na celu informowanie społeczności cudzoziemskiej o wydarzeniach politycznych w Europie. Jednym z najwcześniejszych znanych tytułów był francuskojęzyczny *Bulletin de Nouvelles*, ukazujący się w Stambule od września 1795 do marca 1796 roku. Pismo to miało charakter informacyjny i służyło przekazywaniu wiadomości o sytuacji politycznej we Francji, zwłaszcza o wydarzeniach związanych z Rewolucją Francuską¹⁶. Stanowiło ono ważny precedens w dziejach prasy drukowanej na ziemiach osmańskich¹⁷. Gazeta była przeznaczona głównie dla francuskiej społeczności mieszkającej w Stambule. Kolejnym tytułem była wydawana przez Ambasadę Francuską *Gazette Française de Constantinople*, również w języku francuskim. Publikację tego pisma rozpoczęto we wrześniu 1796 roku i trwała do maja 1797 roku. Gazeta rozpowszechniała model prasy europejskiej¹⁸ i francuskiej propagandy politycznej w stolicy imperium.

Równolegle zaczęły pojawiać się również inicjatywy osmańskie. W 1831 roku rząd osmański podjął decyzję o wydawaniu oficjalnej gazety *Takvîm-i Vekâyi* (Kalendarz Wydarzeń). Była to pierwsza gazeta państwa osmańskiego w języku osmańsko-tureckim, która pisała o działaniach rządu, dekreтах sułtańskich, reformach administracyjnych oraz ważnych wydarzeniach krajowych i zagranicznych. Jej model redakcyjny opierał się na wzorcach europejskich, przede wszystkim francuskich. Redagowali ją urzędnicy państwowi ściśle kontrolowani przez rząd. Choć *Takvîm-i Vekâyi* pełniła przede wszystkim funkcję propagandową, jej pojawienie trwale zmieniło oblicze kultury pisanej i komunikacji publicznej w Imperium.

Po raz pierwszy w historii imperium władza zdecydowała się tak systematycznie wykorzystywać druk¹⁹. Jednocześnie na scenie pojawiły się inne tytuły. *Ceride-i Havâdis*, gazeta założona przez angielskiego przedsiębiorcę i tłumacza Williama Churchilla, zaczęła ukazywać się 31 lipca 1840 roku. Była to pierwsza nieoficjalna gazeta wydawana w granicach imperium osmańskiego, choć od początku korzystała ze wsparcia państwa; w literaturze przedmiotu bywa określana jako pierwsza gazeta o charakterze prywatnym²⁰. W tym czasie zaczęły się wyłaniać zręby nowoczesnej prasy w Imperium Osmańskim, a druk stawał się coraz poważniejszym narzędziem oddziaływania politycznego.

Warto zaznaczyć, że rozwój ówczesnej prasy był ściśle związany z procesem Tanzimatu (1839-1876), który miał doprowadzić do modernizacji imperium. Już we wczesnym okresie reform prasę zaczęto postrzegać jako ważny element przemian społecznych i politycznych²¹. Dzięki publikacjom powstawały nowe formy języka

¹⁶ R. Clogg, *A further note on the French Newspapers of Istanbul during the Revolutionary Period (1795-97)*, *Belleten*, 39/155 (1975), s. 483-492.

¹⁷ Tamże, s. 483-492 oraz 486-489.

¹⁸ Tamże s. 489-492; M. Kayahan Özgül, *Periyodikler İstanbul kültürüne Etkileri*, w *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, red. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İBB Kültür A.Ş ve ISAM, 2015, s. 182-209.

¹⁹ Nesimi Yazıcı, „*Takvîm-i Vekâyi*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, t. 39, İstanbul 2010, 490-492; Hakan T. Karateke, *The Ottoman Official Gazette, Takvîm-i Vekâyi 1831: An Ottoman Annal in Its own right*, w: Bill Hickman, Gary Leiser (red.), *Turkish Language, Literature, and History: Travelers' Tales, Sultans, and Scholars Since the Eighth Century*, Londyn Routledge, 2015, s. 193-212.

²⁰ Ebüzziya, Ziyad, „*Ceride-i Havâdis*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, t. 7 (İstanbul 1993), 406- 407; Orhan Kologlu, „*Ceride-i Havadis*”, w: Gabor Agostom, Bruce Masters (red.) *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York, 2009), s. 128.

²¹ Türesay, Özgür, *The Political Language of Takvîm-i Vekayi: The Discourse and Temporality of Ottoman „Reform” (1831-1834)*, *European Journal of Turkish Studies*, 31 (2020), DOI: 10.4000/ejts.6874.

publicznego i debaty społecznej. W ten sposób położono podwaliny pod rozwój opinii publicznej, która w kolejnych dekadach nabrała ogromnego znaczenia.

Epoka Tanzimatu jako moment przełomowy w historii osmańskiej prasy (1839-1876)

Rozpoczęcie epoki Tanzimatu w 1839 roku, jak wspomniano wyżej, uznaje się za przełomowy moment w dziejach Imperium Osmańskiego, nie tylko pod względem politycznym i administracyjnym, ale również medialnym. Okres ten trwający zasadniczo do 1876 roku, przyniósł reformy instytucjonalne i dynamiczny rozwój prasy wyrażającej postulat społeczeństwa. Tanzimat (uporządkowanie) został zapoczątkowany edyktem Gülhane (Hatt-ı Şerif) ogłoszonym 3 listopada 1839 roku za panowania sułtana Abdülmecida I. Dokument ten zapowiadał wprowadzenie zmian mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa życia, mienia i honoru wszystkim poddanym imperium. Kolejnym ważnym aktem był Hatt-ı Hümayun z 1856 roku, który rozwijał zasadę równości i zapowiadał dalsze reformy w sądownictwie, edukacji oraz administracji. Wraz z ich postępem rosła potrzeba informowania społeczeństwa o działaniach rządu, nowych prawach i dekretych, co przełożyło się na zwiększenie liczby gazet urzędowych i prywatnych. Władze osmańskie zaczęły dostrzegać bowiem, jak dużą rolę odegrać może prasa w propagowaniu idei reform i lojalności wobec państwa.

Pierwszoplanowe tytuły prasowe w imperium osmańskim:

Takvîm-i Vekâyî (1831-1922) - pierwsza oficjalna gazeta państwa osmańskiego, pełniąca funkcję urzędowego organu publikującego dekrety, decyzje władz, informacje państwowe. Mimo przerw w wydawaniu zachowała ciągłość aż do końca Imperium Osmańskiego.

Cerîde-i Havâdis (1840-1877) - pierwsza gazeta półprywatna. Odegrała ważną rolę w rozwoju osmańskiego dziennikarstwa. Po śmierci Williama Churchilla w 1846 roku, gazetę prowadził jego syn Alfred. Ukazywała się do 1877 roku.

- *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*²² - dzienny suplement „*Cerîde-i Havâdis*” ukazujący się od 1860/1861 roku w dniach gdy gazeta macierzysta nie wychodziła; od 1877 roku wydawany jako samodzielne pismo.
- *Tercümân-ı Ahvâl* (1860) - pierwsza gazeta wydawana przez muzułmańskiego obywatela osmańskiego Agâha Efendiego, przy współudziale Şinasiego jako redaktora (odszedł po 24. numerze zakładając własne pismo). Wyróżniała się tym, że jej redaktorzy pisali nie tylko o sprawach administracyjnych, ale podejmowali tematy społeczne, edukacyjne, obyczajowe.
- *Tasvîr-i Efkâr* (1862) - założona przez İbrahima Şinasiego, następnie rozwijana przez Namika Kemala, wyróżniała się głęboką analizą problemów politycznych i społecznych, a także otwartością na idee liberalne i konstytucyjne. Jeden z najważniejszych tytułów osmańskiej prasy opiniotwórczej.

Jak zauważa Jurij A. Petrosjan, publicystyka początków epoki Tanzimatu nie miała jeszcze w pełni wykształconych form gatunkowych²³ - dopiero w latach

²² Ziyad Ebüzziya, „*Cerîde-i Havâdis*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, t. 7, İstanbul 1993, ss. 406-407 [zobacz też informację o *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis* jako dziennym suplemencie od 1860/1861 r. oraz jako osobnej gazecie wydawanej od 1877 r.]

²³ J. A. Petrosjan, *Турецкая публицистика эпохи реформ в Османской империи (конец XVIII-начало XX в.)*, Moskwa: Nauka, 1985, s. 5-7.

sześćdziesiątych XIX wieku, wraz z rozwojem gazet ideowych, zaczęły się upowszechniać takie formy jak felieton, esej czy satyra polityczna. Już wtedy jednak prasa stawała się ważnym środowiskiem fermentu ideowego i tworzenia się nowoczesnej myśli politycznej w Imperium Osmańskim²⁴. Był to zarazem okres walki o prawo do wolności słowa i wolności prasy. Wprowadzie konstytucja z 1876 roku formalnie uznawała wolność prasy, ale tylko w granicach prawa, zatem w praktyce cenzura i kontrola państwa nadal były obecne w życiu publicznym. Redaktorzy i publicyści bywali śledzeni, aresztowani, zsyłani lub zmuszani do emigracji.

Tab. 1. Wybrane etapy rozwoju prasy osmańskiej do 1876 roku

Rok	Przykładowe tytuły	Główne języki publikacji
1831-1922 Początek oficjalnej prasy państwowej.	Takvîm-i Vekâyi	osmańsko-turecki
1840-1877 Rozwój prasy półprywatnej i informacyjnej	Cerîde-i Havâdis	osmańsko-turecki
1860 Narodziny nowoczesnej prasy opiniotwórczej	Tercümân-ı Ahvâl	osmańsko-turecki
1862 Rozwój prasy ideowej i publicystycznej	Tasvîr-i Efkâr	osmańsko-turecki
1876 Zróżnicowanie rynku prasowego	Takvîm-i Vekâyi Cerîde-i Havâdis Tercümân-ı Ahvâl Tasvîr-i Efkâr i inne.	osmański, grecki, ormiański, francuski i inne.

Źródło, zestawienie własne na podstawie:

- Nesimi Yazıcı, „Takvîm-i Vekâyi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, wersja elektroniczna (dostęp: 13.04.2026)
- Ziyad Ebüzziya, „Cerîde-i Havâdis”, TDV İslâm Ansiklopedisi wersja elektroniczna (dostęp: 13.04.2026)
- Hamza Çakir, „Tercümân-ı Ahvâl”, TDV İslâm Ansiklopedisi, wersja elektroniczna (dostęp: 13.04.2026)
- Uğur Akbulut, „Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, Turkish Studies, 8/5 (2013).
- Reşat Kasaba (red.), The Cambridge History of Turkey, vol. 4.

Działalność Stowarzyszenia Nowych Osmanów i rozwój prasy ideologicznej (1865-1876)

Lata sześćdziesiąte XIX wieku w Imperium Osmańskim przyniosły nasilenie konfliktów politycznych, krytykę autokratycznego modelu rządów oraz intensywną

²⁴ Tamże, s. 6-7.

działalność intelektualną. Na tym tle wykształciło się jedno z najważniejszych środowisk politycznych późnego Tanzimatu²⁵ czyli Stowarzyszenie Nowych Osmanów (Yeni Osmanlılar Cemiyeti). Ruch ten został zapoczątkowany w 1865 roku przez grupę młodych urzędników, pisarzy i intelektualistów, z których wielu wywodziło się z biurokracji ukształtowanej w okresie Tanzimatu. Ich ambicje wykraczały jednak poza model modernizacji narzucony odgórnie przez sułtana i jego doradców. Domagali się konstytucji, parlamentu, wolności prasy, swobód obywatelskich oraz rzeczywistego udziału społeczeństwa w życiu politycznym. Jak pisał Şerif Mardin, Nowi Osmanowie nie odrzucali reform Tanzimatu, lecz chcieli je pogłębić i uczynić podstawą monarchii konstytucyjnej z aktywnym udziałem społeczeństwa w życiu politycznym²⁶.

Najważniejszymi postaciami ruchu byli Namık Kemal, Ziya Paşa i Ali Suavi, utalentowani publicyści, którzy potrafili wyrażać swoje poglądy z dużą siłą oddziaływania²⁷. Wskutek represji politycznych część przedstawicieli tego środowiska została zmuszona do emigracji. Głównymi ośrodkami działalności stały się wówczas Londyn, Paryż i Genewa. Na emigracji powstały najważniejsze pisma związane z ruchem Nowych Osmanów, które odegrały istotną rolę w rozwoju ówczesnej publicystyki politycznej. 29 czerwca 1868 roku rozpoczęto w Londynie wydawanie gazety *Hürriyet* (wolność), a następnie kontynuowano w Genewie. Był to najważniejszy organ ideowy Nowych Osmanów. Redagowana głównie przez Namika Kemala i Ziyę Paşę, prezentowała poglądy konstytucyjne i liberalne. Odwoływała się do filozofii Rousseau i Monteskiusza, nawoływała do ustanowienia konstytucji i parlamentu, a także do zniesienia cenzury i rozszerzenia praw obywatelskich²⁸. Gazety tego środowiska publikowały również komentarze, analizy i teksty programowe poświęcone ustrojowi państwa, odpowiedzialności rządu, wolności prasy czy udziałowi społeczeństwa w życiu publicznym

Inne, ważne tytuły prasowe to:

- *Muhbir* (İstanbul-1867, Londyn, 1867-1868): związany z Ali Suavim, który po etapie stambulskim ukazywał się także w Londynie i należał do najostrzejszych pism opozycyjnych tego środowiska.
- *İbret* (İstanbul, 1870-1873): szczególnie w okresie związanym z Namikiem Ke-malem i jego współpracownikami (1872-1873), stał się jednym z ważniejszych tytułów osmańskiej prasy politycznej początku lat siedemdziesiątych XIX wieku.
- *Ulûm* (Paryż 1869-1870): czasopismo ideowe wydawane w Paryżu przez Ali Suaviego, o charakterze edukacyjnym i filozoficznym. Po wybuchu wojny pismo było kontynuowane w Lyonie w latach 1870-1871.

Pisano wówczas z myślą o szerszym odbiorcy. Język stawał się prostszy, czytelnik otrzymywał wyjaśnienia pojęć z zakresu prawa, ekonomii i historii. Wpro-

²⁵ Kemal Beydilli, „Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yeni-osmanlilar-cemiyeti> (dostęp: 14.04.2026).

²⁶ Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1962, rozdz. II: *The Young Ottomans*, s. 10-80.

²⁷ J. A. Petrosjan, *Турецкая публицистика эпохи реформ в Османской империи (конец XVIII-начало XX в.)*, Moskwa: Nauka, 1985, s. 50-55.

²⁸ Alp Eren Topal (red.), *Sürgünde Muhalefet: Namik Kemal'in Hürriyet Gazetesi, t.1 (1868-1869)*, İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2019; Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1962, rozdz. X: *Namik Kemal: the Synthesis*, 283-336, zwł. 291-316 [obszer-na analiza inspiracji Rousseau i Monteskiuszem w publicystyce Nowych Osmanów, w tym na łamach *Hürriyet*].

wadzano także formy literackie, takie jak felieton, esej, satyra, co czyniło teksty bardziej przystępnymi i działającymi na emocje czytelnika. Władze Imperium zwalczały działalność prasy opozycyjnej. Gazety wydawane w Europie były oficjalnie zakazane w Imperium, a ich kolportaż karany więzieniem. W kraju obowiązywała cenzura prewencyjna, a wielu autorów było śledzonych, aresztowanych i zesłanych. W 1876 roku, pod presją sytuacji międzynarodowej i wewnętrznej destabilizacji, doszło do ogłoszenia pierwszej konstytucji osmańskiej (Kanûn-ı Esâsî) i powołania parlamentu²⁹. Był to spełnienie programu Nowych Osmanów, choć trwało zaledwie dwa lata. Sułtan Abdülhamid II rozwiązał parlament i wprowadził autorytarne rządy, co oznaczało koniec I okresu konstytucyjnego.

Tab. 2. Najważniejsze gazety Nowych Osmanów i ich charakterystyka

Tytuł	Miejsce wydania	Lata aktywności	Redaktorzy / wydawcy	Charakterystyka
Hürriyet	Londyn; później Genewa	1868-1870	Namık Kemal, Ziya Paşa	Najważniejszy organ ideowy Nowych Osmanów, związany z programem konstytucyjnym i parlamentarnym.
Muhbir	İstanbul, później Londyn	1867; 1867-1868	Ali Suavi	Ostra krytyka rządu i rozbudowana publicystyka polityczna oraz edukacyjna
İbret	İstanbul	1870-1873	Namık Kemal	Pismo polityczne o dużym znaczeniu opiniotwórczym, znane z żywego i przystępnego języka publicystycznego
Ulûm	Paryż Lyon	1869-1870 1870-1871	Ali Suavi	Czasopismo ideowe o profilu edukacyjnym, intelektualnym i politycznym.

Źródło, zestawienie własne na podstawie:

- Alp Eren Topal (red.), *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi*, t. 1 (1868-1869) i t. 2 (1869-1870), İstanbul 2019.
- Hüseyin Çelik, „Hürriyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* wersja elektroniczna (dostęp: 13.04.2026)
- Hüseyin Çelik, „Muhbir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, wersja elektroniczna (dostęp: 13.04.2026)
- Nesimi Yazıcı, „İbret”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, wersja elektroniczna (dostęp: 13.04.2026)
- Abdullah Uçman, „Ali Suavi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, wersja elektroniczna (dostęp: 13.04.2026)

²⁹ B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford: Oxford University Press, 1968, rozdz. V: *The Seeds of Revolution*, s. 129-174.

Drugi okres konstytucyjny i liberalizacja prasy (1908-1913)

Drugi okres konstytucyjny w Imperium Osmańskim, zapoczątkowany rewolucją młodoturecką w lipcu 1908 roku, przyniósł intensywną działalność polityczną, społeczną i prasową. Wyzaczył zarazem cezurę w historii osmańskiej prasy. Po ogłoszeniu II Meşrutiyetu cenzura przewencyjna załamała się w praktyce, a gazety stały się jednym z głównych miejsc debaty publicznej. Nastąpił nowy etap zarówno w historii prasy, jak i w dziejach nowoczesnej polityki osmańskiej.³⁰

Rewolucja z lipca 1908 roku została przeprowadzona przez oficerów i działaczy Komitetu Jedności i Postępu (İttihat ve Terakki Cemiyeti), wywodzącego się z ruchu młodotureckiego. Jej podstawowym celem było przywrócenie zawieszanej przez Abdülhamida II konstytucji z 1876 roku oraz wznowienie życia parlamentarnego. Rewolucja doprowadziła do odtworzenia rządów konstytucyjnych i dała impuls do bezprecedensowego rozwoju prasy. Jedną z pierwszych decyzji nowego porządku konstytucyjnego było faktyczne zniesienie cenzury przewencyjnej, co przetożyło się na gwałtowny wzrost liczby gazet i czasopism. W ciągu siedmiu miesięcy wydano ponad 700 zezwoleń na nowe tytuły prasowe, z czego ponad połowa dotyczyła Stambułu, choć wiele z nich miało charakter efemeryczny³¹. Równolegle rozwijała się prasa polityczna, literacka, religijna i satyryczna³².

Wśród najważniejszych tytułów prasy tego okresu znalazły się:

- *Tanin* - wpływowa gazeta polityczna, założona w 1908 roku przez Hüseyina Cahita Yalçına; była ważnym i długotrwałym obrońcą polityki Komitetu Jedności i Postępu, dlatego bywa uznawana za jego półoficjalny organ, choć formalnie nie była oficjalnym pismem Komitetu.
- *İkdam* - jedna z najważniejszych gazet osmańskich przełomu epok, założona przez Ahmeda Cevdeta; po 1909 roku coraz wyraźniej przechodziła do opozycji wobec Komitetu Jedności i Postępu.
- *Volkan* - dziennik religijno-polityczny kierowany przez Dervişa Vahdetiego, ukazujący się od 11 grudnia 1908 do 20 kwietnia 1909 roku; był jednym z najbardziej wyrazistych pism islamistycznych tego okresu.
- *Sebilürreşad* - tygodnik religijno-społeczny założony w sierpniu 1908 roku pod nazwą „Sirât-ı Müstakîm”, przez Eşrefa Edipa Fergana i Ebül'ulâ Mardina przy współpracy Âkifa Ersoye. Pod tą pierwotną nazwą ukazały się 182 numery, a od numeru 183 (1912 rok) wychodził już pod tytułem *Sebilürreşad*³³. Pismo odgrywało istotną rolę w debacie intelektualnej drugiego okresu konstytucyjnego.
- *Karagöz* - satyryczne pismo ilustrowane ukazujące się od sierpnia 1908 roku dwa razy w tygodniu, wykorzystujące komentarz polityczny i groteskę w formie dialogów oraz rysunków.

³⁰ S. J. Shaw, E. Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 2: *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977, s. 273-278.

³¹ Palmira Brummet, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911*, Albany: State University of New York Press, 2000, s. 3; Server Iskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İstanbul: Tan Basimevi, 1943, s. 144, cyt. za: Erol A. F. Baykal, *The Ottoman Press (1908-1923)*, seria: *The Ottoman Empire and Heritage*, t. 67 Leiden-Boston: Brill, 2019.

³² Alim Kahraman, „Matbuat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/matbuat> (dostęp: 14.04.2026).

³³ Adem Efe, „Sebilürreşad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sebilurresad> (dostęp: 14.04.2026).

Nie zabrakło także tytułów wydawanych w językach mniejszości narodowych: greckim, ormiańskim, hebrajskim, francuskim i włoskim. W Stambule działały redakcje *El Tiempo* czy *Jamanak*. W tym okresie prasa stała się areną walki ideologicznej. Poszczególne tytuły prasowe reprezentowały różne nurty polityczne i społeczne, od nacjonalizmu młodotureckiego, przez islamizm, liberalizm, aż po socjalizm i feminizm. W okresie drugiego konstytucjonalizmu kobiety zaznaczyły swoją obecność w życiu prasowym i publicznym wyraźniej niż dotychczas. Nie był to ich pierwszy udział w życiu prasowym, ponieważ już wcześniej publikowały autorki związane między innymi z *Hanımlara Mahsus Gazete*. W nowym klimacie politycznym na pierwszy plan wysunęły się takie postaci jak Fatma Aliye i Halide Edib Adıvar, podejmujące temat edukacji kobiet, ich miejsca w społeczeństwie oraz ich udziału w życiu publicznym. Mimo początkowej liberalizacji wolność prasy nie okazała się trwała. Napięcie polityczne gwałtownie wzrosło po zabójstwie redaktora *Serbestî*, Hasana Fehmiego, 6 kwietnia 1909 roku. Kilka dni później doszło do wydarzeń znanych jako 31 Mart Vak'ası, czyli kontrrewolucyjnego wystąpienia z 13 kwietnia 1909 roku. Po tych wydarzeniach władze ponownie zaczęły ograniczać działalność części tytułów prasowych, a gazety opozycyjne coraz częściej padały ofiarą presji politycznej.

Tab. 3. Charakterystyka wybranych tytułów okresu 1908-1913

Tytuł	Linia polityczna	Język	Lata aktywności	Uwagi
Tanin	Prokomitetowa, półoficjalna	osmański	1908-1918 (z przerwami, łącznie 3550 numerów)	Wpływowa gazeta Hüseyina Cahita Yalçına, półoficjalny obrońca polityki Komitetu Jedności i Postępu.
İkdam	umiarkowana, po 1909 coraz wyraźniej opozycyjna	osmański	1894-1928	Założona przez Ahmeda Cevdeta (Orana) Po rewolucji 1908 roku stopniowo przechodziła do opozycji wobec Komitetu Jedności i Postępu.
Volkan	islamistyczna, religijno-polityczna	osmański	1908-1909 (łącznie 110 numerów).	Ukazywał się od 11 grudnia 1908 do 20 kwietnia 1909;
Karagöz	satyryczna	osmański	1908-1955	Satyryczne pismo ilustrowane, założone przez Alego Fuada Beya, uznanego za pierwszego tureckiego karykaturzystę.

Źródło, zestawienie własne na podstawie:

- Ömer Faruk Huyugüzel, „*Tanin*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, wersja drukowana: t. 39, İstanbul 2010, 565-567

- Nesimi Yazıcı, „İkdam”, TDV İslâm Ansiklopedisi, wersja drukowana: t.22. Ankara 2000.
- M. Ertuğrul Düzdağ, „Volkan”, TDV İslâm Ansiklopedisi, wersja drukowana: t.43, İstanbul 2013.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Karagöz kolekcja cyfrowa: <https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/>; (dostęp: 13.04.2026).
- Erol A. F. Baykal, *The Ottoman Press (1908-1923)*, seria: The Ottoman Empire and its Heritage, t.67 (Leiden-Boston: Brill, 2019).

Rola prasy emigracyjnej i zagranicznej w życiu intelektualnym Turków (XIX wiek i początek XX wieku)

Rozwój prasy emigracyjnej wśród osmańskich intelektualistów wynikał wprost z ograniczeń narzuconych przez autorytarny reżim sułtana Abdülhamida II. Ucieczka za granicę dawała schronienie przed represjami i możliwość działalności publicystycznej i politycznej. To właśnie na emigracji, od Londynu po Paryż, od Genewy po Kair, rozwijała się nowoczesna myśl polityczna, która wpłynęła na przemiany ustrojowe schyłku imperium. Ahmed Rızâ, jedna z czołowych postaci ruchu młodotureckiego, prowadził z Paryża działalność publicystyczną i polityczną, rozwijając na łamach *Meşveret* program konstytucyjny i pozytywistyczny³⁴.

Tab. 4. Wybrane tytuły prasy emigracyjnej środowisk młodotureckich po 1876 roku

Miejsce wydania	Tytuł	Redaktor/ Wydawca	Lata aktywności	Charakterystyka
Paryż, Genewa, Bruksela	Meşveret/ Méchveret Supplément Français	Ahmed Rızâ	1895-1908 (turecka edycja ograniczona czasowo; francuski suplement co najmniej od 1897)	Organ środowiska młodotureckiego, związany z programem konstytucyjnym i pozytywistycznym, silnie inspirowany myślą Auguste'a Comte'a.
Etap emigracyjny Kair, Paryż, Genewa	Mizan	Mîzanci Murad	1896-1897 etap emigracyjny : Kair VII 1896, Paryż 1896- 1897, Genewa 1897.	Pismo opozycyjne o umiarkowanie liberalnym profilu; Mîzanci Murad, powrócił do imperium w 1897r. po przyjęciu amnestii sułtana.

³⁴ Ziyad Ebüzziya, 'Ahmed Rıza', TDV İslâm Ansiklopedisi, t.2, İstanbul 1989, s. 124-127

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-riza> (dostęp: 14.04.2026); Azmi Özcan, 'Meşveret', TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesveret-gazete> (dostęp: 14.04.2026); M. Şükrü Hanoğlu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 120-140.

Uwaga: Pisma Nowych Osmanów *Hürriyet* i *Muhbir* omówione są w tabeli 2. Tabela 4. Obejmuje wyłącznie późniejsze tytuły środowisk młodotureckich działających na emigracji po 1876 r.

Źródło, zestawienie własne na podstawie:

- University of Chicago Library, *The Popular Press: Holdings in the Middle East Department* (online; dostęp 13.04.2026).
- Alp Eren Topal (red.), *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi*, t. 1 i 2 (1868-1869; 1869-1870) (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2019).
- Stanford University Libraries, *Mechveret: Organe de la Jeune Turquie* (SearchWorks, online: <https://searchworks.stanford.edu/>; dostęp: 13.04.2026).
- SALT Research, *Mechveret Supplément Français. Organe de la Jeune Turquie* (katalog online: <https://saltresearch.org/>; dostęp: 13.04.2026).
- Azmi Özcan, *Meşveret, TDV İslâm Ansiklopedisi*, wersja elektroniczna (dostęp: 14.04.2026).
- Kanlıdere, Ahmet, *İshak Sükûti, TDV İslâm Ansiklopedisi*, wersja elektroniczna (dostęp: 13.04.2026).
- Abdullah Uçman, Mîzan, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, wersja elektroniczna (dostęp: 14.04.2026).

Namık Kemal i Ziya Paşa, redaktorzy *Hürriyet*, należeli do najważniejszych rzeczników osmańskiego konstytucjonalizmu i idei *hürriyet*. Ich publicystyka propagowała pojęcia związane z *meşveret*, odpowiedzialnością rządu, konstytucją i prawami obywatelskimi. Silne reakcje społeczne wzbudzała także twórczość Namika Kemala, zwłaszcza dramat „*Vatan yâhud Silistre*”, którego wystawienie w 1873 roku stało się wydarzeniem politycznym i doprowadziło do represji wobec środowiska *İbret*. Ali Suavi na łamach *Muhbir* także należał do najbardziej bezkompromisowych krytyków absolutyzmu³⁵. Ahmed Rızâ w *Meşveret* rozwijał program konstytucyjny i pozytywistyczny, silnie związany z myślą Auguste'a Comte'a³⁶. Z kolei Prens Sabahaddin, siostrzeniec sułtana Abdülhamida II, reprezentował nurt liberalny i decentralistyczny, oparty na ideach *teşebbüs-i şahsî* i *adem-i merkeziyet*.

Jednocześnie rozwijała się prasa mniejszości etnicznych i religijnych, obecna zarówno w Stambule, jak i w Salonikach czy Izmirze. Wśród ważniejszych tytułów ormiańskich w Stambule były *Arevelk*, *Masis*³⁷, które pełniły rolę kulturotwórczą i edukacyjną. Odrębnym zjawiskiem była prasa diaspory ormiańskiej, w tym *Hairenik* (Boston, od 1 maja 1899), organ Armeńskiej Federacji Rewolucyjnej, adresowany do środowisk emigracyjnych poza imperium. W prasie greckiej z kolei znaczące miejsce zajmowały między innymi *Neologos* i *Phos*, związane z życiem intelektualnym i edukacyjnym społeczności greckiej. Wśród periodyków żydowskich natomiast szczególne znaczenie miały sefardyjskie tytuły, takie jak *El Tiempo* i *La Buena*

³⁵ Abdullah Uçman, Ali Suavi, w: TDV İslam Ansiklopedisi, t. 2, İstanbul 1989, s. 445-448.

³⁶ Azmi Özcan, „Meşveret”, TDV İslâm Ansiklopedisi, wersja elektroniczna islamansiklopedisi.org.tr/mesveret-gazete (dostęp: 14.04.2026); Ziyad Ebüzziya, 'Ahmed Rıza', TDV İslâm Ansiklopedisi, wersja elektroniczna <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-riza> (dostęp: 14.04.2026).

³⁷ Johan Strauss, *Other Literatures in Ottoman Istanbul*, w: Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, t.7, red Coşkun Yılmaz, İstanbul : IBB Kültür A.Ş ve ISAM, 2015, 262-279; Erol A. F. Baykal, *The Ottoman Press (1908-1923)*, seria: *The Ottoman Empire and its Heritage*, t.67 (Leiden-Boston: Brill, 2019).

Esperanza, publikowane w ladino. Obok nich funkcjonowała także prasa francusko-języczna, między innymi *Stamboul*, *Journal de Constantinople* i *La Turquie*, czytana przez dyplomatów, intelektualistów i miejskie elity. Francuskojęzyczna prasa była kanałem komunikacji z Europą i miejscem gdzie osmańscy reformatorzy konfrontowali własne idee z zachodnimi wzorcami politycznymi i kulturowymi³⁸. Prasa wydawana na emigracji, mimo cenzury przenikała do imperium i docierała do czytelników, a jej obecność w obiegu publicznym wykraczała daleko poza same środowiska emigracyjne. Władze nie były w stanie w pełni zablokować kolportażu druków za pośrednictwem zagranicznych urzędów pocztowych³⁹.

Tabela 5. Porównanie prasy emigracyjnej i krajowej

Kryterium	Prasa emigracyjna	Prasa osmańska legalna
Cenzura	Brak osmańskiej cenzury prewencyjnej, choć pisma podlegały prawu państw gospodarzy i ograniczeniom dystrybucyjnym.	Prewencyjna kontrola i reglamentacja, od 1864 roku w ramach Matbuat Nizamnamesi, a w okresie hamidiańskim ścisły nadzór cenzuralny. Po 1908 roku nastąpiło przejściowe rozluźnienie kontroli, lecz nadzór nie zniknął całkowicie.
Główne tematy	Konstytucjonalizm, przedstawicielstwo, decentralizacja, pozytywizm, krytyka autokracji.	Komunikaty urzędowe, dekrety, nominacje, reformy, edukacja, sprawy ogólne, a w prasie dozwolonej także komentarz społeczny i publicystyka umiarkowana.
Języki	Głównie osmański turecki i francuski, zależnie od środowiska także inne języki.	Głównie osmański turecki, a w niektórych przypadkach także wersje francuskojęzyczne lub tytuły francuskojęzyczne.
Miejsce wydania	Paryż, Londyn, Genewa, Kair.	İstanbul (centrum), a także Smyrna/İzmir, Saloniki i inne duże ośrodki.
Czytelnictwo	Elity emigracyjne, reformatorzy, inteligencja polityczna, czytelnicy opozycyjni w imperium.	Szerokie kręgi miejskie: urzędnicy, rzemieślnicy/mieszczaństwo, środowiska religijne.

Źródło, zestawienie własne na podstawie :

- Erol A. F. Baykal, *The Ottoman Press (1908-1923)*, seria: *The Ottoman Empire and its Heritage*, t.67 (Leiden-Boston: Brill, 2019).
- İpek K. Yosmaoğlu, 'Chasing the Printed Word: Press Censorship in the Ottoman Empire, 1876-1913', *Turkish Studies Association Journal*, 27/1-2 (2003), 15-49.
- Özgür Türesay, 'The Political Language of *Takvīm-i Vekayi*: The Discourse and Temporality of Ottoman „Reform” (1831-1834)', *European Journal of Turkish Studies*, 31 (2020)

³⁸ Lorans Tanatar Baruh, Sara Yontan Musnik, *Francophone press in the Ottoman Empire*, Bibliothèque d'Orient, BnF, wersja elektroniczna, (dostęp: 14.04.2026).

³⁹ İpek K. Yosmaoğlu, *Chasing the Printed Word: Press Censorship in the Ottoman Empire, 1876- 1913*, *The Turkish Studies Association Journal*, 27/1-2 (2003), 30-31.

- Nesimi Yazici, „*Takvîm-i Vekâyi*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, wersja elektroniczna, (dostęp: 13.04.2026)
- Uçman, Abdullah ‘Mîzan’, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, wersja elektroniczna, (dostęp: 14.04.2026).
- Azmi Özcan, ‘Meşveret’, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, „wersja elektroniczna, (dostęp: 14.04.2026)
- Alp Eren Topal (red.), *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi t. 1 i 2 (1868-1869; 1869-1870)*, (İstanbul : VakıfBank Kültür Yayınları, 2019).
- M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902–1908* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

Podsumowanie

Przywołana powyżej (w znacznym skrócie) historia prasy osmańskiej w XIX wieku pokazuje, że rozwój gazet i czasopism był ściśle związany z przemianami politycznymi, gospodarczymi, administracyjnymi i intelektualnymi późniejszego Imperium Osmańskiego. Reformy Tanzimatu, a także działania Nowych Osmanów oraz późniejszych środowisk opozycyjnych sprzyjały tworzeniu języka polityki opartego na pojęciach praw jednostki, konstytucji, świeckiego prawa i uczestnictwa społecznego. Nie bez znaczenia dla tego procesu pozostawała twórczość emigracyjna, dzięki której idee często zapożyczone z myśli europejskiej, przerabiane były na realia osmańskie. W prasie przez dziesięciolecia utrwały się i zmieniały pojęcia takie jak *hürriyet* (wolność), *adalet* (sprawiedliwość) czy *medeniyet* (cywilizacja).

W tym obrazie istotne miejsce zajmuje także prasa mniejszościowa i wielojęzyczna. Publicyści greccy, ormiańscy, żydowscy, a także autorzy związani z prasą francuskojęzyczną, współtworzyli intelektualny krajobraz epoki reform. W tej perspektywie wyjątkowego znaczenia nabiera także działalność Polaków, obecnych w Imperium Osmańskim w XIX wieku. Jednym z takich przykładów był Michał Czajkowski (Sadyk Pasza), który oprócz służby wojskowej aktywnie komentował bieżące wydarzenia polityczne, a jego pisma stanowią ważny składnik nurtu polskiej myśli romantycznej związanego z losami Polaków w Turcji⁴⁰.

⁴⁰ A. Sadowski, *Polska, Imperium Osmańskie i Wschód w pismach Michała Czajkowskiego: Dziwne życia Polaków i Polek oraz Moje wspomnienia o wojnie 1854*, *Czytanie Literatury. Łódzkie Studia Literaturoznawcze*, 12 (2023), 69-82 zwł. 69-70, DOI: 10.18778/2299-7458.12.05.

Bibliografia

Monografie i opracowania naukowe

Palmira Brummet, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press 1908-1911*, Albany: State University of New York Press, 2000.

Davison, Roderic H., *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963.

Erol A. F. Baykal, *The Ottoman Press (1908-1923)*, seria: *The Ottoman Empire and its Heritage*, t.67, Leiden-Boston: Brill, 2019.

Georgeon, François, *Abdülhamid II: Le sultan calife 1876-1909*, Paris: Fayard, 2003.

Hanioglu, M. Şükrü, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

Heyd, Uriel, *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp*, London: Luzac & Co., 1950.

Hickman, Bill, Gary Leiser (red.), *Turkish Language, Literature, and History: Travelers' Tales, Sultans, and Scholars Since the Eighth Century*, London-New York: Routledge, 2015.

Iskit, Server, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İstanbul : Tan Basimevi, 1943.

Kasaba, Resat (red.), *The Cambridge History of Turkey*, vol. 4: *Turkey in the Modern World*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Karateke, Hakan T., *The Ottoman Official Gazette Taqvim-i Veqayi, 1831: An Ottoman Annal in Its Own Right*, w: Bill Hickman, Gary Leiser (red.), *Turkish Language, Literature, and History: Travelers' Tales, Sultans, and Scholars Since the Eighth Century*, London-New York: Routledge, 2015, s. 193-212.

Kırlı, Cengiz, *Coffeehouses: Public Opinion in the Nineteenth-Century Ottoman Empire*, w: Armando Salvatore, Dale F. Eickelman (red.), *Public Islam and the Common Good*, Leiden: Brill, 2004), s. 75-97.

Plaskowicka-Rymkiewicz, Stanisława, Borzęcka, Münevver, Łabęcka-Koecherowa, Małgorzata, *Historia literatury tureckiej. Zarys*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.

Majda, Tadeusz, *Leksykon wiedzy o Turcji*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog, 2015.

Mardin, Şerif, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1962.

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, 2nd ed., Oxford, Oxford University Press, 1968.

Petrosjan, Jurij A., *Турецкая публицистика эпохи реформ в Османской империи (конец XVIII - начало XX в.)*, Moskwa: Nauka, 1985.

Reychman, Jan, *Historia Turcji*, Wrocław: Ossolineum, 1973.

Shaw, Stanford J., E. Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol.1: *Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

Shaw, Stanford J., Shaw Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. 2: *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976-1977.

Strauss, Johann, *Linguistic diversity and everyday life in the Ottoman cities of the Eastern Mediterranean and the Balkans (late 19th-early 20th century)*, *The History of the Family* 16, nr. 2 (2011). s. 126-141.

Strauss Johann, *Other Literatures in Ottoman Istanbul*, w: Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, t.7, red Coşkun Yılmaz., İstanbul IBB Kültür A.Ş ve ISAM, 2015, s. 262-279.

Topal, Alp Eren (red.), *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi*,

t. 1-2 (1868-1869; 1869-1870), İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2019.

Zürcher, Erik J., *Turkey: A Modern History*, 3rd ed., London: I.B. Tauris, 2004.

Özdalga, Elisabeth (red.), *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, London-New York RoutledgeCurzon, 2005.

Özgül, M. Kayahan, *Periyodikler İstanbul kültürüne Etkileri*, w *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, red. Coşkun Yılmaz, İstanbul: IBB Kültür A.Ş ve ISAM, 2015, s. 182-209.

Artykuły naukowe

Akbulut, Uğur, *Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)*, *Turkish Studies*, t. 8 nr. 5 (2013), 31-57, DOI: 10.7827/Turkishstudies.4914.

Clogg, Richard, *A Further Note on the French Newspapers of İstanbul during the Revolutionary Period (1795-97)*, *Belleten*, 39/155 (1975), 483-492.

Ergut, Ferdan, *Surveillance and the Transformation of Public Sphere in the Ottoman Empire*, *METU Studies in Development*, 34, nr. 2 (2007), 173-193.

Karpat, Kemal H., *The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908*, *International Journal of Middle East Studies*, t.3, nr. 3 (1972), s. 243-281.

Sadowski, Adrian. *Polska, Imperium Osmańskie i Wschód w pismach Michała Czajkowskiego: Dziwne życia Polaków i Polek oraz Moje wspomnienia o wojnie 1854*, *Czytanie Literatury. Łódzkie Studia Literaturoznawcze*, 12 (2023), 69-82 zwi. 69-70, DOI: 10.18778/2299-7458.12.05.

Sasaki, Shin, *Mixed Dynamism of Relief in the Late Ottoman Empire*, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, LI (2018), s. 159-180.

Kotan, Suna, *Türk Basın Tarihinde İbret Gazetesi ve Kapatılmasına Neden Olan Yazılar (1872-1873)*, *Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (ETUT)*, cilt 1, nr 1 (2020), 67-94.

Türesay, Özgür, *The Political Language of Takvim-i Vekayi: The Discourse and Temporality of Ottoman „Reform” (1831-1834)*, *European Journal of Turkish Studies*, 31 (2020), DOI: 10.4000/ejts.6874.

Yosmaoğlu, İpek K., *Chasing the Printed Word: Press Censorship in the Ottoman Empire, 1876-1913*, *Turkish Studies Association Journal*, 27/1-2 (2003), s. 15-49.

Źródła prasowe (XIX–XX w.)

Ceride-i Havâdis, numery z 1865 r., Atatürk Kitaplığı, İstanbul, kolekcja cyfrowa.

Tercüman-ı Ahvâl, numer inauguracyjny z 22 X 1860 r. Atatürk Kitaplığı, İstanbul, kolekcja cyfrowa.

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye, sene 1312 [1895] (İstanbul: Matbaa-i Âmire), s.13.

Hürriyet, Londyn/Genewa, 1868–1870, wydania emigracyjne Nowych Osmanów.

Źródła wspomnieniowe i zbiory pism

Tahsin Paşa, *Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2010.

Mustafa Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Ziya Paşa, *Şiir ve İnşâ, Hürriyet*, Londyn, nr. 11 (7 IX 1868).

Ali Haydar Mithat, *Midhat Paşa: hayat-ı siyasiyesi, hidemâti, menfâ hayatı*, 2 vols, İstanbul: Hilâl Matbaası, 1909.

Hasła encyklopedyczne i słownikowe

Ebüzziya, Ziyad, 'Ahmed Rıza', TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-riza> (dostęp: 14.04.2026)

Beydilli, Kemal, 'Yeni Osmanlılar Cemiyeti', TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yeni-osmanlilar-cemiyeti> (dostęp: 14.04.2026)

Çakır, Hamza, 'Tercümân-ı Ahvâl', TDV İslâm Ansiklopedisi, t. 40, İstanbul 2011, 495-497.

Düzdağ, M. Ertuğrul, 'Volkan', TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/volkan> (dostęp: 13.04.2026)
[wersja drukowana: t. 43, İstanbul 2013].

Ebüzziya, Ziyad, 'Ceride-i Havâdis', TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceride-i-havadis> (dostęp: 13.04.2026).

Efe, Adem, 'Sebilürreşad', TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sebilurresad> (dostęp: 14.04.2026).

Huyugüzel, Ömer Faruk, 'Tanin', TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanin> (dostęp: 13.04.2026)
[wersja drukowana: t. 39, İstanbul 2010].

Kanlıdere, Ahmet, 'İshak Sükûti', TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ishak-sukuti> (dostęp: 13.04.2026).

Kahraman, Alim, 'Matbuat', TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/matbuat> (dostęp: 14.04.2026).

Kologlu, Orhan, „Ceride-i Havadis”, w: Gabor Agostom, Bruce Masters (red.)
Encyclopedia of the Ottoman Empire (New York: Facts on File, 2009), 128.

Uçman, Abdullah, 'Ali Suavi', TDV İslâm Ansiklopedisi, t. 2 (İstanbul 1989), 445-448.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-suavi> (dostęp: 14.04.2026)

Uçman, Abdullah 'Mizan', TDV İslâm Ansiklopedisi, t. 30, (İstanbul 2005), 212-213. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mizan--gazete> (dostęp: 14.04.2026).

Yazıcı, Nesimi, 'İkdam', TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ikdam> (dostęp: 13.04.2026)
[wersjadrukowana: t. 22, Ankara 2000].

Yazıcı, Nesimi, 'Takvîm-i Vekâyi', TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/takvim-i-vekayi> (dostęp: 13.04.2026)
[wersja drukowana: t. 39, İstanbul 2010, ss. 490-492].

Özcan, Azmi, 'Meşveret', TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesveret--gazete> (dostęp: 14.04.2026)

Materiały internetowe

Lorans Tanatar Baruh, Sara Yontan Musnik, Francophone press in the Ottoman Empire, Bibliothèque d'Orient, BnF, <https://heritage.bnf.fr/bibliothequesorient/en/francophone-press-ottoman-empire-0>, (dostęp: 14.04.2026).

Streszczenie

Artykuł przedstawia złożony rozwój prasy w Imperium Osmańskim od końca XVIII do początków XX wieku. Autorka analizuje zarówno prasę oficjalną, jak i opozycyjną, uwzględniając kontekst reform Tanzimat, działalność Nowych Osmanów, młodoturecką rewolucję i prasę emigracyjną. Wskazuje na przemianę prasy z narzędzia propagandy w forum publicznej debaty i narodzin nowoczesnego obywatelstwa. Przedstawia również rolę prasy mniejszościowej i wielojęzycznej oraz wpływ prasy emigracyjnej na przemiany polityczne i społeczne w imperium. Zwraca uwagę na znaczenie cenzury, pluralizm kulturowy i wkład wybitnych redaktorów w kształtowanie nowoczesnej myśli politycznej.

Słowa kluczowe: Prasa osmańska; Tanzimat; Nowi Osmanowie; Cenzura; Prasa emigracyjna; Modernizacja; Społeczeństwo obywatelskie; Młodoturcy.

Abstract

The Press in the Ottoman Empire in the 19th Century and the Early 20th Century, and Its Role and Impact on Ottoman Society (an outline of the issues).

The article presents the complex development of the press in the Ottoman Empire from the late 18th to the early 20th century. It analyzes both official and oppositional press in the context of the Tanzimat reforms, the activities of the Young Ottomans, the Young Turk Revolution, and the émigré press. It highlights the transformation of the press from a tool of propaganda into a space for public debate and the emergence of modern citizenship. It also emphasizes the role of minority and multilingual periodicals and the influence of exile journalism on political and social change in the empire, addressing censorship, cultural pluralism, and the contribution of leading editors to the shaping of modern political thought.

Keywords: Ottoman press; Tanzimat; Young Ottomans; Censorship; Émigré press; Modernization; Civil society; Young Turks.